

УДК 574.1:[316.64:502/504]

ОСОБИСТІСНА ТА СУСПІЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ У ЗБЕРЕЖЕННІ ВИДОВОГО РІЗНОМАНІТТЯ

Берестень Лілія

Науковий керівник: к.пед.н. Перерва В.В.

Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, Україна

У статті проаналізовано взаємозалежність загальної культури особистості з її екологічною культурою та екологічною свідомістю. Обґрунтовано визначальний вплив антропогенного фактору на дисбаланс усталеного існування екологічних систем, трансформаційний вплив діяльності людини та перспективні негативні наслідки. Закцентовано, що основною метою екобезпечного стійкого розвитку взаємовідносин людина-природа є формування екологічної свідомості на індивідуальному рівні, що здатне забезпечити послідовний вихід на рівень суспільної екологічної свідомості.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна культура, біорізноманіття, видове різноманіття.

Personal and Social Ecological Consciousness in the Preservation of Species Diversity

L. Beresten

Scientific supervisor: Candidate of Sciences in Pedagogy Pererva V. V.

Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, Ukraine

The article analyzes the interdependence of the general culture of the individual with its ecological culture and ecological consciousness. The determining influence of anthropogenic factor on the stable existence of ecological systems, transformational influence of human activity and their perspective consequences are determined. It is emphasized that the main goal of environmentally sustainable development is the formation of environmental awareness at the individual level, which will ensure a consistent approach to the level of public environmental awareness.

Key words: ecological consciousness, ecological culture, biodiversity, species diversity.

Постановка проблеми. Суть проблеми, за визначенням А. Печчеї [12], яка постала перед людством на сучасній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру відповідно до тих змін, котрі самі ж вони і вносять у цей світ, і джерела цієї кризи – всередині, а не поза людською істотою, котра розглядається й як індивідуальність, і як колектив. Вирішення цих проблем залежить насамперед від людини, її внутрішньої сутності.

Значна трансформація природних екосистем призводить до значної їх деградації. Значну роль у цьому відіграє людина через знищення природних біотопів, вирубку лісів; меліоративних робіт знищення тварин та рослин, нераціонального споживання природних ресурсів тощо.

Проте науковці та небайдужі громадяни намагаються довести роль кожної складової екосистеми. Завдяки моделюванню та прогнозуванню можливе усвідомлення найближчих та віддалених наслідків антропогенного фактору. Значна роль в інформуванні населення, екологічному просвітництві з метою становлення екологічної культури суспільства належить громадським екологічним організаціям. На сьогодні в Україні існує велика кількість громадських екологічних організацій таких, як: «Всеукраїнська екологічна ліга», «Зелений світ», «Еко-право», «Українське товариство охорони природи», «Голос природи», Всеукраїнська екологічна громадська організація «МАМА-86», Всеукраїнський комітет підтримки Програми Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (УкрЮНЕПком) та багато інших. На жаль, велика кількість цих організацій є заполітизованими; їхня діяльність непослідовна та несистематична [7].

Аналіз досліджень і публікацій. Проблемою підвищення екологічної культури молоді займаються такі вчені, як І. Абалкіна, І. Моткін, С. Куркуленко, Л. Курняк., Н. Науменко., В. Процюк та ін. Вони вважають, що необхідність виховання екологічної культури в молоді обумовлене саме реакцією на глобальну екологічну кризу. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорюються за сучасних умов існування людства.

Екологічна свідомість особистості проявляється у її ставленні до Світу та формується, перш за все, у системі родинних ставлень. Світ особистості є неподільним цілим, що включає в себе світ природи, світ людей та внутрішній світ особистості. Компонентами екологічної свідомості є когнітивний, емотивний, ціннісно-смісловий, потребнісно-мотиваційний та когнітивний [8].

Серед компонентів екологічної свідомості виділяються такі: уявлення про територію, природу, особливості екологічної культури, єдність походження природи та суспільства, екологічні стереотипи [3].

Мета статті: виявити роль сформованої особистісної та суспільної екологічної свідомості у збереженні видового різноманіття світової флори та фауни.

Виклад основного матеріалу. Екологічна свідомість, як сукупність уявлень про взаємозв'язки людини і навколишнього світу є важливою складовою педагогічного процесу. Це система знань про навколишній світ і місце людини в ньому. Людина все більше впливає на природу, опановує її за допомогою різноманітних технік і методів.

Проблемами навколишньої для нас дійсності займаються такі новітні напрямки, як: екопсихологія, соціоекологія, екологічна економіка, екологічна медицина, медіа-екологія, а також екологічне виховання та освіта. Зокрема соціальні інститути розробляють програми екологічної модернізації, приділяючи особливу увагу формуванню екологічної свідомості, вихованню особистості еколюдини [10].

Формування екологічної свідомості, на думку В. Акопяна [1], відбувається під впливом того соціального середовища, до якого він належить. Різні соціальні групи, верстви, класи, що знаходяться в однакових екологічних умовах, можуть мати різні оцінки, ставлення, установки щодо екологічних проблем. Це стосується і індивідуальної екологічної свідомості. Тому виникає необхідність визначити основні чинники формування екологічної свідомості, зокрема дослідити роль у цьому процесі соціального середовища, сім'ї, освіти, культури, ЗМІ, екологічного виховання тощо.

Екологічна свідомість – це сукупність певних поглядів, думок та емоцій, що відображають специфічний спосіб ставлення до природи, в основі якого лежить відповідне співвідношення конкретних потреб суспільства/групи/людини та природних можливостей [4].

У вузькому сенсі, як ціннісне ставлення до природи, вона розглядається як різновид свідомості поряд з такими його видами, як: економічна, політична, правова, релігійна та інші види свідомості. За висловом М. Дробнохода [6], екологічна свідомість органічно синтезує усі попередні типи свідомості: міфологічну (магічну), релігійну, наукову та має синкретичну природу.

Екологічній свідомості властиві всі ознаки усвідомленої діяльності людини з тією особливістю, що вона ініційована екологічним сенсом. Інакше кажучи, екологічна свідомість – то є просто людська свідомість, ціннісно-спрямована екологічним змістом, який суб'єктивно відчувається, своєрідно переживається. Російські психологи С. Дерябо та В. Ясвін [4] під екологічною свідомістю розуміють сукупність екологічних уявлень, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій і технологій взаємодії з нею. В Панов [9] вважає екологічну свідомість атрибутом, тобто властивістю, людини як компонента логічного відношення «людина – природа».

Аналізуючи науковців можу сказати, що екологічна свідомість трактується по-різному залежно від сфери її вивчення чи це психологія екологічної свідомості, чи це економічна екологічна свідомість.

Становлення екологічної свідомості в сучасну епоху, на думку багатьох учених, йде за чотирма основними напрямками:

- науковим, що виражається в прагненні реалізувати на практиці наявні теоретичні і практичні знання про існуючі у природному світі зв'язки, про те, як можна уникнути їх порушення в ході виробничої діяльності людини;
- економічним – виражається в усвідомленні економічної невиваженості виробничої діяльності, що руйнує оточуюче людину природне середовище;
- культурним – проявляється в прагненні зберегти природне середовище як елемент культурного середовища;
- політичним – знаходить вияв у прагненні людей створювати умови існування, відповідні гідності людини.

Як наголошував український дослідник Б. Плясковський [11], в основі сучасної екологічної свідомості лежать дві діаметрально протилежні філософсько-методологічні концепції.

Перша – *природа за своїм станом недосконала*. Тому слід розробляти особливе екологічне виробництво, яке б поліпшувало й удосконалювало природу з точки зору створення відповідних умов для нормального проживання людини. Проте, не варто забувати, що й саме середовище проживання теж має діалектичний характер, адже складається з природного і штучного, при чому друге через прискорений розвиток НТР повинно з перспективою поглинути перше, незважаючи на його привабливість. Ця концепція викликає серйозні заперечення, позаяк немає достатніх доказів того, що під час свого здійснення вона приведе до бажаного результату, а не навпаки. Існує реальна загроза: рівновага між природними і штучними умовами життя може перейти в нестабільність, а то й у незворотність процесів, що прискорить настання екологічної катастрофи.

Друга концепція – більш перспективна, більш гуманна – *не перебудовувати, а зберігати, підтримувати середовище перебування, що існує*. Для цього необхідно використовувати нові науково-технологічні досягнення НТР, але пріоритет повинен надаватися ресурсозаощаджувальним та безвідходним технологіям. Ця концепція привабливіша для сучасного стану екологічної свідомості, хоча також має складні внутрішні проблеми. Вона, наприклад, не дає чіткої програми, якою мірою слід змінювати природне середовище, а якою – штучно створене, тобто техносферу [11].

Екологічна культура – це рівень сприйняття природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу. У зв'язку з глобальною екологічною кризою, необхідно з'ясувати, які відносини людини і природи можна вважати гармонійними, як людська діяльність впливає на навколишнє середовище і визначити, чому екологічна культура така важлива особливо нині. Також не менш важливо визначити, як рівень екологічної культури співвідноситься із ситуацією у світі, у яких кореляційних відносинах

вона перебуває з глобальною екологічною кризою. Рівень екологічної культури прямо пропорційно екологічній ситуації у світі і перебуває у прямій залежності від сприйняття біосфери.

Сьогодні *екологічна компетентність* стає безсумнівною та обов'язковою ознакою *культури*. Людське ставлення до природного довкілля передбачає не тільки раціональне, грамотне використання сил і ресурсів природи, а й відповідальність за найвіддаленіші результати цього використання. Культура – це не тільки показник універсальності і свободи людини, але і в рівній мірі показник її відповідальності перед світом [13]. Причому в тенденції закономірність така: чим більше людська діяльність стає універсальною і вільною щодо зовнішнього світу, тим більше зростає відповідальність людини перед природою як ойкуменою людської культури [13].

Формування екологічної культури починається з усвідомлення аксіологічного значення екологічних проблем. Як відомо, індивідуальна та суспільна свідомість знаходяться у діалектичній єдності, тобто відсутність аксіологічної значущості екологічної складової у суспільній свідомості відбивається на індивідуальній, під час процесу соціалізації не відбувається формування екологічного світогляду, екологічної культури та екологічної свідомості. Такий стан притаманний саме трансформаційній кризі, оскільки вимушує широкий загальний вирішувати, насамперед, питання щоденного виживання, а не довгострокових перспектив. Екологічній свідомості притаманний динамічний соціокультурний характер, що закріплюється у досвіді людини і засвоюється індивідуально. Вона відображує оточуюче середовище і може трансформуватися. Цьому сприяє практика взаємодії індивідів у процесі життєдіяльності. Усе це говорить про те, що екологічна свідомість виступає передумовою до суттєвих змін у взаємодії людини та природи [5].

Саме тому перший крок до *екобезпечного стійкого розвитку* – формування екологічної свідомості на індивідуальному рівні, що забезпечить послідовний вихід на рівень суспільної екологічної свідомості. Виникає

необхідність формування нової системи екологічних цінностей як найвищого рівня життєвого благополуччя, а також ініціювання прогресивних видів економічної діяльності, спрямованих на упередження та подолання екологічних загроз, які спричинені антропогенним і техногенним впливом на навколишнє середовище. Утвердження екологічних пріоритетів у суспільному розвитку відбувається переважно за умов високої економічної культури та ділової активності [2].

Слід наголосити, що на сучасному етапі розвитку суспільства зростає усвідомлення впливу на екосистеми і розуміння значення рівноваги, збереження біологічного різноманіття. Однак, частка суспільства, діяльність яких не узгоджена природоохоронними принципами, залишається достатньо великою. Відомий «ефект Метелика» є актуальним в функціонуванні екосистем, адже навіть найдрібніша складова може стати визначальною для існування всієї системи загалом. Мовчазні рослини є середовищем життя, осередком розмноження та джерелом харчування для великої кількості живих організмів.

Ми переконані, що кожен громадянин, будь то дитина, школяр, студент тощо, можуть зробити свій внесок до справи збереження видового різноманіття та збереження рівноважних процесів в біосфері. Для цього всього лиш потрібно:

- зменшити внесення до екосистем ксенобіотиків шляхом зменшення об'єму побутових відходів, раціональної утилізації сміття, побутових приладів та акумуляторів й батарейок;
- дотримуватись чистоти рекреаційних зон (не смітити на природі, влаштовувати акції зі збирання сміття);
- дотримуватись правила тиші під час періоду розмноження тварин, відпочиваючи на природі;
- стримувати поширення інвазійних видів рослин та тварин, вести боротьбу з карантинними видами;

— вести просвітницьку діяльність стосовно заборони реалізації першоцвітів (рослин-ефемерів та ефемероїдів, занесених до Червоної книги).

Висновки та перспективи подальших пошуків. Людина є однією зі складових консорційних систем. Порухення структури екосистеми, виключення навіть маленької ланки (знищення, вимирання виду) може призвести до непередбачуваних змін й порушення рівноваги в складній системі. Розуміння такої взаємозалежності має формуватися систематично та послідовно, стати наскрізною темою в ході навчально-виховного процесу, починаючи з дитячого садка, школи, вишів тощо. Результуючим формування почуття невід’ємного зв’язку людини з природою є становлення екологічної свідомості майбутнього громадянина, що дозволить йому займати активну позицію у розв’язанні екологічних проблем. Спрямованість впливу на духовну сферу особистості, формування етичного компоненту екологічної культури є необхідною умовою екологічного виховання молоді. Адже, від морального вдосконалення людини, її культури і відносин із природою та іншими людьми залежить можливість подолання сучасної екологічної кризи.

Список літератури

1. Акоюн В.Г. Основні чинники формування екологічної свідомості особистості. *Вища освіта України*. 2011. № 2. С. 41-47.
2. Бохан А. Екологізація підприємництва – визначальна складова безпеки розвитку суспільства. *Вісник Київського національного торговельно-економічного ун-ту*: Наук. журнал. 2009. № 6. С. 60.
3. Волошина Т.В. Особливості формування екологічної свідомості різних верств населення (на прикладі Кіровоградської та Херсонської області: *кваліфікаційний проєкт*. Херсон, 2020. 53 с.
4. Демиденко А.М. Екологічна свідомість у психологічному та освітньому просторі. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. 10, Вип. 27. С. 99-110.
5. Журавльова Л.П., Можаровська Т.В. Психологічне сприяння розвитку екологічної свідомості особистості підліткового віку. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2018. № 2. С. 125-135.
6. Курняк Л.М. Екологічна культура:: поняття та формування. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2015. № 10. С. 48-51.
7. Максименко О.О. Екологічна свідомість: підходи до визначення та класифікації. *Актуальні проблеми психології*. 2014. Т.7, вип.15. С.201-205.
8. Мандрик О.М., Мальований М.С., Орфанова М.М. Екологічна освіта для сталого розвитку. *Екологічна безпека та збалансоване ресурсокористування*. 2019. № 1. С. 130-139.
9. Набочук О.Ю. Нормативна модель екологічної свідомості старшокласника. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 25. С. 314-329.

10. Пасинюк В.Г. Екологічна свідомість у педагогіці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Іноземна філологія. 2019. Вип. 90. С. 88-92.
11. Печчеи А. Человеческие качества / пер. с английского О.В. Захаровой. 1977. Москва.: Прогресс, 1980. 302 с.
12. Попова І.В. Екологічна свідомість та культура як чинники екобезпечного розвитку суспільства. *Нова парадигма*. 2014. Вип. 124. С. 80-86.
13. Романова М.К. Психологічні умови розвитку екологічної свідомості у дорослому віці: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Одеса, 2015. 21 с.